

С. В. Олексійчук,
аспірант кафедри податків та фіскальної політики,
Тернопільський національний економічний університет

ТЕОРЕТИЧНІ ДОМІНАНТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУТНОСТІ ВНУТРІШНЬОГО ДЕРЖАВНОГО БОРГУ

S. Oleksiichuk,
Graduate Student of Department of Taxes and Fiscal Policy of Ternopil National Economic University

THEORETICAL STUDY OF THE DOMINANT NATURE OF DOMESTIC PUBLIC DEBT

Досліджено теоретичну сутність поняття борг. На основі цього розглянуто підходи до трактування державного боргу. Відзначено, що державний борг є об'єктом багатьох досліджень впродовж декількох століть. Незважаючи на це відношення до розуміння державного боргу доволі неоднозначні та змінювались з плином часу. Класики економічної теорії негативно ставились до будь-яких державних запозичень. На відміну від них прихильники кейнсіанства обґрунтовували необхідність державних запозичень задля підвищення сукупного попиту, що неодмінно призведе до зростання пропозиції та підвищення загального соціально-економічного розвитку. Вітчизняними науковцями також здійснено безліч досліджень проблем формування та управління державним внутрішнім боргом, однак і сьогодні існує ряд невирішених завдань. Доведено, що на сьогодні існує безліч класифікаційних ознак державного боргу, що, на думку автора, негативно впливає на можливість управління такою заборгованістю. Доцільно б було такі підходи до класифікації державного внутрішнього боргу уніфікувати та прописати в актах юридичної сили.

The theoretical nature of concepts debt. On the basis of the basic approaches to the interpretation of the national debt. It is noted that the national debt is the subject of much research over several centuries. Although the ratio of public debt to understanding rather ambiguous and changing over time. Classical economic theory negative attitude to any government borrowing. At different from their supporters Keynesianism justify the need for government borrowing in order to increase aggregate demand, which will inevitably lead to increased supply and increase the overall socio-economic development. National scientists also conducted many research problems of formation and public domestic debt, but today there are a number of unresolved problems. It is proved that today there are many classifications of public debt, which according to the author, negatively pours on the ability to manage this debt. It is advisable to have had such approaches to the classification of domestic debt to unify and to prescribe in regulations void.

Ключові слова: борг, державний борг, внутрішній державний борг, зовнішній державний борг, класифікаційні ознаки державного боргу, облигації внутрішньої державної позики.

Key words: debt, government debt, domestic public debt, foreign debt, public debt classification criteria, government bonds.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних економічних умовах практично кожна розвинута держава стикається з дефіцитом фінансових ресурсів, що може призвести до невиконання нею своїх обов'язків. Макроекономічні дисбаланси невпинно загострюються проблемами, що виникають у сфері управління державним боргом, зокрема внутрішнім державним боргом. Відзначимо, що особливо їхній прояв спостерігаємо впродовж останніх років. Це насамперед пов'язано з негативним сальдо торгового балансу, девальвацією національної грошової одиниці, зниженням ділової активності підприємств, невиконання зобов'язань держави перед внутрішніми та зовнішніми кредиторами та ін. Такий стан речей вимагає окреслення нових прогресивних підходів у процесі дослідження механізму виникнення та зростання обсягу внутрішнього державного боргу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми, що пов'язані із формуванням та управлінням державним боргом ставали об'єктом досліджень багатьох зарубіжних та вітчизняних науковців. Зокрема серед них чільне місце належить роботам: Р. Барро, Дж. Б'юкенена, Д. Рікардо, А. Лернера, Р. Масгрейва, Дж. Стігліца, А. Сміта, М. Фрідмана. В Україні це, зокрема: Барановський О.І., Бенч Л.Я., Вахненко Т.П., Козюк В.В., Корнеєв В.В., Опарін В.М., Федосов В.М. та ін. У Росії проблемам державного боргу були присвячені роботи Алексеєнко М.М., Залшупіної А.С., Мігуліна П.П., Твердохлебова Г.Ю., Головачова Д.А.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження теоретичних основ внутрішнього державного боргу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Відомо, що визначальним чинником ефективного функціонування будь-якої управлінської системи є знання об'єкту управління. Відтак, існує потреба у дослідженні етимології поняття борг. Воно походить з німецької мови "bergen" і означає "берегти", "давати пощаду", "давати строк для виплати" [1, с. 108]. В науковій літературі найбільш поширеними були наступні визначення боргу:

— грошова сума, позичена на термін на визначених умовах, яка підлягає обов'язковому поверненню [2, с. 170];

— грошова сума, взята у позику (на термін та на визначених умовах) [3, с. 166];

— зобов'язання, що виникає з отримання особою у тимчасове користування грошей або інших речей, перед іншою особою [4, с. 181];

— сума непогашеного фінансового зобов'язання [5, с. 63].

Відповідно до методології GFSM 2001, борг — це зобов'язання дебітора виплатити проценти та/або основну суму боргу кредиторю в домовлений термін у майбутньому [6, с. 144]. Тобто передумовою виникнення боргу є отримання певних кредитних зобов'язань на заздалегідь визначених умовах та на обмежений строк вказаний в умові кредитного договору. Щодо державного боргу, то йому притаманні певні специфічні характеристики, що обумовлені особливим статусом боржника.

Державний борг є достатньо суперечливим та неоднозначним інструментом фінансової політики держави, позаяк, з одного боку виступає методом мобілізації фінансових ресурсів до бюджету, а з іншого — є фактором, що провокує підвищення цін та загострення фінансових і торговельних криз. Він є наслідком бюджетного дефіциту, а отже виникає через брак у держави коштів, необхідних для виконання її функцій.

На сьогодні зовнішні та внутрішні запозичення країни є головним економічно виправданим джерелом покриття бюджетних дефіцитів на противагу емісійному методу. Найбільш поширеними причинами виникнення бюджетних дефіцитів в сучасних умовах є постійне розширення соціально-економічних функцій держави, мілітаризація країни та ведення війн. Як свідчить вітчизняний і зарубіжний досвід, саме підготовка і ведення воєнних дій протягом тривалого часу були основним чинником появи державних боргів у багатьох країн протягом XX ст. Для прикладу, обсяг державного боргу США під час Другої світової війни зріс більше ніж у п'ять разів, а з 1940 р. по 1988 р. — майже у 50 разів [7, с. 331].

Зростання державних запозичень на сучасному етапі розвитку економіки досить часто спричинені веденням антициклічної політики держави, яка спрямована на нівелювання наслідків економічних спадів, що супроводжуються сповільненням ділової активності, скороченням податкових надходжень, зростанням безробіття і, як наслідок, збільшенням соціальних виплат держави.

Ставлення науковців до боргу різнопланове. У 18 і 19 ст. більшість дослідників вважали борг негативним явищем. Таким чином, з'ясувати сутність та причини виникнення державного боргу намагалися представники різних наукових шкіл та напрямів. Представники класичної школи політичної економії такі, як А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Міль, Ж.-Б. Сей критично ставилися до самого факту існування боргу, акцентуючи увагу на тому, що останній вкрай негативно впливає на накопичення капіталу та є причиною виникнення криз [8, с. 72]. А. Сміт наголошував, що зростання державного боргу може призвести до банкрутства держави як позичальника [9, с. 859—860].

Томас Мальтус називав державний борг раковою пухлиною, яка роздирає життя народу і його добробут. Ж.Б. Сей порівнював державний борг із новою зброєю,

страшнішою за порох, зброєю, якою держава повинна користуватися лише у крайньому випадку.

Важливим етапом у еволюції державного боргу стало виникнення кейнсіанської теорії, яка довела необхідність державного регулювання економічних процесів. Згідно з теорією Дж.М. Кейнса витрати, які фінансуються через державні позики, сприяють розширенню інвестицій та збільшують схильність до споживання. В свою чергу, стимульований попит надає імпульс до розширення виробництва, що спричиняє подальше зростання сукупних споживчих витрат, тобто спрацьовує так званий мультиплікаційний ефект [10, с. 217].

Сьогодні не виникає сумнівів у необхідності залучення позикових фінансових ресурсів на рівні держави, однак гостро стоять питання напрямів використання таких коштів та ефективного управління ними. Так, професор А.І. Крисоватий зазначає, що за рахунок запозичень варто фінансувати лише ті інвестиційні проекти, подальше функціонування яких сприятиме стійкому зростанню ВВП. Лише тоді на обслуговування й погашення позик вилучатимуться додатково акумульовані за рахунок розширення податкової бази доходи бюджету, а отже, згодом не доведеться підвищувати податкове навантаження або мінімізувати видатки, підриваючи подальші можливості економічного зростання [11, с. 127].

Незважаючи на множинність наукових досліджень сьогодні немає єдиного підходу до трактування сутності поняття державний борг. В економічній енциклопедії: "Державний борг — сума заборгованості держави кредиторам. Державний борг — це й заборгованість держави за кредитні операції; зобов'язання держави щодо внутрішніх і зовнішніх позик, які залишаються після відрахування погашеної їх частини; сума накопичених за попередні роки дефіцитів державного бюджету мінус його позитивне сальдо [12]. Ми ж не зовсім погоджуємось щодо відношення дефіцитів державного бюджету до державного боргу, адже істотно невідомо за рахунок саме якого джерела вони були покриті. Можливо такий дефіцит був покритий емісійним шляхом через випуск додаткових грошових одиниць.

У фінансово-економічному словнику за редакцією А.Г. Загороднього та Г.Л. Вознюк подано наступне визначення боргу: "Борг державний — загальна сума заборгованості держави внаслідок непогашення позик та невиплати за ними процентів. Є способом тимчасового залучення державою додаткових коштів для покриття своїх витрат [5, с. 63]. В даному трактуванні упущено перед ким саме виникає така заборгованість, а тому це позбавляє можливості окреслити напрями його погашення. А тому однією із основних ознак державного боргу є визначення кола його кредиторів, серед яких: можуть бути як внутрішні перед яким формуватиметься внутрішній державний борг так і зовнішні кредитори, що відповідно формуватимуть зовнішній заборгованість держави.

Класифікацію державного боргу здійснюють більш ніж за 17 класифікаційними ознаками, основними серед яких є: період сплати (капітальний і поточний); визнання державою; забезпеченість фінансовими чи фізичними активами (чистий та ліквідний); сфера розміщення позик (внутрішній та зовнішній); емітент державних боргових зобов'язань (загальнодержавний та муніципальний); види кредитів; умови кредитування (з ринковими та пільговими відсотковими ставками); джерела кредитування (державні, приватні та міжнародні організації); форма оплати державного боргу (повертається в грошовій та товарній формах); ринок розміщення державних цінних паперів (первинний та вторинний). Як уже зазначалось, за резидентністю кредитора державний борг поділяється на зовнішній та внутрішній. Під зовнішнім боргом розуміють заборгованість держави іноземним громадянам, фірмам, урядам та міжнародним фінансовим організаціям. Внутрішній борг — це заборгованість держави домогосподарствам та фірмам даної

країни. Державний внутрішній борг гарантується всім майном, що перебуває у загальнодержавній власності.

Значний зовнішній борг є вкрай небезпечним явищем, оскільки накладає суттєвий фінансовий тягар на "майбутні покоління" та призводить до відпливу фінансових ресурсів з держави в рахунок оплати відсотків та основної суми боргу. Досить часто зовнішні позики надаються на умові внесення певних коректив в економічну політику держави, що створює реальну загрозу її незалежності. На відміну від зовнішнього боргу внутрішній не справляє суттєвого негативного впливу на економіку, оскільки не супроводжується відпливом капіталів за кордон та слугує інструментом перерозподілу доходів всередині країни.

Зважаючи на дуалістичне трактування державного боргу (як отриманої суми державного кредиту, взятої на певний термін і на певних умовах та, як суми кредиту збільшеної на суму відсотків, нарахованих за користування кредитними ресурсами), можна виділити первинний та непогашений державний борг. Окрім цього, розрізняють поточний борг, термін платежу за яким уже настав та капітальний борг, що поєднує загальну грошову суму заборгованості, включаючи відсотки, яка має бути сплачена у майбутньому.

За терміном дії боргових зобов'язань державний борг можна класифікувати як короткостроковий (до одного року), середньостроковий (від одного до п'яти років) та довгостроковий (більше п'яти років).

Виділяють також прямий та гарантований державний борг. Під прямим боргом розуміємо сукупність прямих зобов'язань уряду як перед суб'єктами національної економіки так і перед зовнішнім сектором. Поняття гарантованого державного боргу закріплене законодавством України та трактується як загальна сума боргових зобов'язань суб'єктів господарювання — резидентів України щодо повернення отриманих та непогашених станом на звітну дату кредитів (позик), виконання яких забезпечено державними гарантіями [13]. Отже, гарантований державний борг не є заборгованістю уряду, а тому, згідно прийнятої методології не враховується до моменту, поки державні органи не вимушені розпочати виплати з метою його погашення. Погоджуємося із Терещенко В.А., що гарантований державний борг має неоднозначну природу: з одного боку, платежі щодо його обслуговування здійснюються з власних ресурсів позичальників, а з іншого, у випадку їх неплатоспроможності, може мати місце додаткове фінансове навантаження на державний бюджет [14, с. 60].

Ващишин А. поділяє державний борг на облігаційний та безоблігаційний. Облігаційні позики здійснюються через випуск та продаж державних облігацій, а безоблігаційні — оформляються угодою [7, с. 332].

Україні притаманний поділ державного боргу ще на два типи — офіційний державний борг та невизнаний державою борг. Якщо перший оформлений державними угодами та підтверджений цінними паперами, то другий — об'єднує фінансові зобов'язання держави перед суб'єктами економіки без документального оформлення строків їх погашення, а саме: заборгованість із заробітної плати перед працівниками бюджетної сфери; невідшкодовані суми податку на додану вартість; неоплачені державні замовлення тощо.

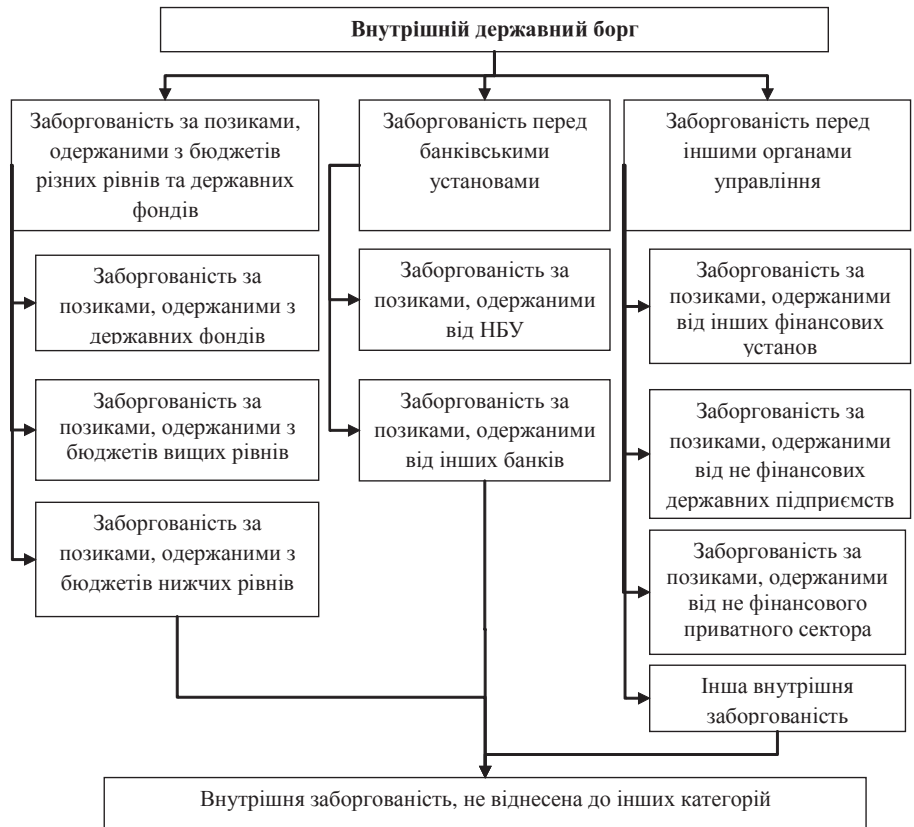

Рис. 1. Схема внутрішнього державного боргу за типом кредитора

Джерело: складено автором на основі [15].

За видами запозичень виділяємо:

- борг, що виник внаслідок отримання державою фінансових ресурсів від міжнародних фінансових організацій;

- державні кредити отримані від іноземних країн;

- борг, сформований шляхом розміщення державних цінних паперів (облігації внутрішньої позики та облігації зовнішньої державної позики);

- іноземні кредити, отримані вітчизняними підприємствами під гарантії уряду;

- заборгованість, що виникла у результаті отримання кредитів урядом від комерційних банків;

- заборгованість уряду Національному банку України.

Ситуація внутрішнього боргу вважається більш сприятливою, ніж боргу зовнішнього, оскільки за зростання зовнішнього боргу країна може потрапити не тільки в економічну, а й у політичну залежність від країни-кредитора. Тому в розвинутих країнах парламенти встановлюють різні обмеження для зовнішніх запозичень уряду. До складу державного внутрішнього боргу України входять позики уряду й позики, здійснені за безумовною гарантією уряду для забезпечення фінансування загальнодержавних потреб. Державний внутрішній борг України складається із заборгованості минулих років і заборгованості, що виникає знову за борговими зобов'язаннями уряду. Структуру внутрішнього державного боргу за типом кредитора наведено на рисунку 1.

Відзначимо, що функціонування внутрішнього ринку державних цінних паперів в Україні має свої характерні особливості, до яких відносять:

- державні боргові цінні папери можуть бути ринковими та неринковими, іменними або на пред'явника;

- законодавче регламентування специфіки випуску, обігу та погашення державних боргових цінних паперів;

- обіг документарних і без документарних (безбланкових) державних боргових цінних паперів;

- незначні обсяги емісії державних внутрішніх боргових цінних паперів;

— обмеженість інструментів державних позик;
 — низький рівень ліквідності державних боргових паперів через відсутність довіри у потенційних інвесторів;
 — обмеженість вторинного ринку боргових паперів.
 Внутрішній ринок державних боргових цінних паперів України представлений облігаціями внутрішніх державних позик різних років, казначейськими зобов'язаннями, облігаціями місцевих позик (останні відповідно до норм національного права не формують державний борг, що суперечить нормам міжнародного права, оскільки їх потрібно враховувати у складі державного боргу і досліджувати як складову внутрішнього ринку боргових паперів держави).

ВИСНОВКИ

Теоретичний аналіз поняття та сутності державного внутрішнього боргу дав можливість зробити певні висновки, що полягають у наступному:

— по-перше, незважаючи на те, що державний борг в загалом та внутрішній державний борг як одна із основних його складових ставали об'єктом наукових розвідок багатьох економічних досліджень, сьогодні відсутні єдині підходи щодо трактування його змісту та сутності;

— по-друге, отримання кредитних ресурсів державою з однієї сторони наповнено значним економічним потенціалом, що дає можливість фінансувати стабільний соціально-економічний розвиток; з іншої надмірне боргове навантаження виступає спричиняє загрози борговій безпеці держави. У випадку відсутності раціонального управління державною заборгованістю може наступити дефолт;

— по-третє, сьогодні існує безліч класифікаційних ознак державного боргу, що на нашу думку, негативно впливає на можливість управління такою заборгованістю. Відтак, підходи до класифікації державного боргу та внутрішнього боргу мають бути уніфіковані та єдині;

— по-четверте, світовий досвід показує, що зростання внутрішнього державного боргу є менш небезпечним, а ніж зовнішнього. Однак, на жаль, через нерозвиненість внутрішнього фондового ринку та недовіру до органів державної влади в Україні переважають саме зовнішні запозичення. Зважаючи на те, що такі запозичення здійснюються в іноземній валюті в умовах значної девальвації національної грошової одиниці це може призвести до поглиблення боргової ями, в якій сьогодні беззаперечно перебуває наша держава.

ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У майбутніх дослідженнях основну увагу звернемо на аналіз внутрішнього боргу як елементу соціально-економічних відносин в державі.

Література:

1. Шимків А. Англо-український тлумачний словник економічної лексики / А. Шимків. — К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2004. — 429 с.
2. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. — 2-е изд., испр. — М.: ИНФРА-М, 1999. 479 с.
3. Малий економічний словарь / Под ред. А.Н. Азриляна. — М.: Институт новой экономики, 2000. — 461 с.
4. Экономический словарь [Подгот. Е.Г. Багудина и др.]; под ред. А.И. Архипова. — М.: Проспект, 2001. — 624 с.
5. Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник / А.Г. Загородній, Г.А. Вознюк. — Львів: Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2005. — 714 с.
6. Управління державним бюджетом України: підручник / Кол. авторів [заг. ред. М.Я. Азарова]. — К.: Міністерство фінансів України, 2010. — 816 с.
7. Економічна енциклопедія: у трьох томах / За ред. С.В. Мочерного. — К.: Академія, 2000. — Т.1. — 864 с.

8. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / М. Блауг; [пер с англ.]. — М.: Дело, Лтд, 1994. — 720 с.
9. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит; [пер. с англ.]. — М.: Эксмо, 2007. — 960 с.
10. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж.М. Кейнс. — М.: Гелиос АРВ, 1999. — 352 с.
11. Крисоватий А.І. Теоретико-організаційні домінанти та практика реалізації податкової політики в Україні: монографія / А.І. Крисоватий. — Тернопіль: Kart-blansh, 2005. — 371 с.
12. Електронна економічна енциклопедія [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukr.vipreshebnik.ru/entsiklopediya/50-d.html?start=110>
13. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI (редакція від 04.03.2015) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
14. Терещенко В.Л. Державний борг України: сутність, соціально-економічні наслідки, перспективи оптимізації / В.Л. Терещенко // Економіка і регіон. — 2011. — № 4 (31). — С. 59—62.
15. Державна казначейська служба України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://treasury.gov.ua/main/uk/index>

References:

1. Shymkiv, A. (2004), Anglo-Anhlo-ukrains'kyj tлумachnyj slovnyk ekonomichnoi leksyky [English-Ukrainian Explanatory Dictionary of economic vocabulary], Vyd. dim "Kyievo-Mohylians'ka akademiia", Kyiv, Ukraine.
2. Rajberg, B. A. Lozovskij, L. Sh. and Starodubceva, E. B. (1999), Sovremennyy ekonomicheskij slovar' [Modern economic dictionary], 2nd ed, INFRA-M, Moscow, Russia.
3. Azrilijan, A. N. (2000), Malyy jekonomicheskij slovar' [Economic Dictionary], Institut novoj jekonomiki Publ., Moscow, Russia.
4. Arhipova, A. I. (2001) Ekonomicheskij slovar' [Economic Dictionary], Prospekt, Publ., Moscow, Russia.
5. Zahorodnij, A. H. and Vozniuk, H. L. (2005), Finansovo-ekonomichnyj slovnyk [Financial Economic Dictionary], L'vivs'ka politekhnika Publ., Lviv, Ukraine.
6. Azarov, M. Ya. (2010), Upravlinnia derzhavnym biudzhetom Ukrainy [Ukraine State Budget Management], Ministerstvo finansiv, Kyiv, Ukraine.
7. Mochernyi, S. V. (2000), Ekonomichna entsyklopediia: u tr'okh tomakh [Economic Encyclopedia in three volumes], Academy, Kyiv, Ukraine.
8. Blaugh, M. (1994), Ekonomicheskaja mysl' v retrospektive [Economic mind in retrospective], Delo Ltd, Moscow, Russia.
9. Smit, A. (2007), Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov [The Wealth of Nations], Eksmo, Moscow, Russia.
10. Kejnys, Dzh. M. (1999), Obshhaja teorija zanjatosti, procenta i deneg [General theory of employment, percentage and money], Helios ARV, Moscow, Russia.
11. Krysovatyj, A. I. (2005), Teoretyko-orhanizatsijni dominanty ta praktyka realizatsii podatkovoi polityky v Ukraini [Theoretical and dominant organizational practice and implementation of tax policy in Ukraine], Kart-blansh, Ternopil, Ukraine.
12. Electronic Economic Encyclopedia (2016), available at: <http://ukr.vipreshebnik.ru/entsiklopediya/50-d.html?start=110> (Accessed 20 April 2016).
13. Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "Budget Code" available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (Accessed 20 April 2016).
14. Tereschenko, V. L. (2011), "State Debt of Ukraine: essence, socio-economic consequences, optimization prospective", Ekonomika i region, vol. 4 (31), pp. 59—62.
15. State Treasury Service of Ukraine (2016), available at: <http://treasury.gov.ua/main/uk/index> (Accessed 20 April 2016).

Стаття надійшла до редакції 16.05.2016 р.